

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 618.177'06:34(045)
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).558](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).558)

Л. Ю. Бельо
orcid.org/0000-0003-4633-7867
старший викладач кафедри цивільного і трудового права
Національного університету «Одеська морська академія»

**СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ВИКОРИСТАННЯ ДОПОМІЖНИХ РЕПРОДУКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ**

Постановка проблеми. Продовження роду є сутністю життя на землі та історично вважається фундаментальним правом людини і закріплюється в законодавстві кожної держави. Репродуктивні процеси, на які впливають закони біології, психології, соціології, філософії, викликають постійний інтерес до їх осягнення та потребують нормативного регулювання. Репродуктивні права забезпечують реалізацію права людини на продовження роду та є частиною природних прав. Ці права не залежать від віку, статі, національності, сімейного стану або стану здоров'я. В умовах демографічної кризи гостро постає питання допомоги у випадку безплідного шлюбу, коли народження дитини неможливе чи небезпечно для життя і здоров'я матері з фізіологічних причин, у зв'язку з біологічною несумісністю подружжя, протипоказанням до вагітності, спадковими хворобами та ін. Частота безплідних шлюбів за різними джерелами сягає від 15 до 20% всіх подружніх пар.

Усе це призводить до розлучень, погіршення демографічної ситуації та порушення права людини на здоров'я, права на сім'ю. І якщо медичним розробкам присвячено багато наукових праць, психологічних практик, то наукових досліджень у сфері правового регулювання застосування репродуктивних технологій вкрай мало. Недостатня ефективність методів відновлення фертильності людини стимулювала розвиток нових репродуктивних технологій [1].

Допоміжні репродуктивні технології (далі – ДРТ) є одним із вагомих досягнень ХХ століття.

Актуальність дослідження даної теми зумовлена відсутністю відповідного правового регулювання у цій сфері, що, у свою чергу, зумовлює появу низки юридичних питань, які потребують відповіді. Нові розробки в галузі репродуктивної медицини привертають увагу до правових аспектів застосування програм допоміжних репродуктивних технологій, які використовуються під час лікування безпліддя. З огляду на актуальність

цієї проблеми необхідно зазначити, що ДРТ сьогодні є маловивченим питанням у теорії, а відтак недостатньо врегульованим законодавчо. Цю тему активно досліджували О.О. Гладушняк, А.П. Головащук, Д.О. Пугач, О.М. Юзько, Т.О. Юзько, Є.Б. Гнеушева.

Виклад основного матеріалу дослідження. Безпліддя відноситься до важливих показників стану репродуктивного здоров'я, є підставою для охорони здоров'я та медичної допомоги. ДРТ вважається найефективнішим інструментом отримання позитивного результату, досягнення вагітності за будь-якої форми жіночого, чоловічого чи змішаного безпліддя є єдиним можливим рішенням проблеми для бездітних пар [2].

За даними державної статистики, в Україні у 2016 р. було зареєстровано 38 998 випадків жіночого безпліддя (77,67% серед усіх випадків жіночого і чоловічого безпліддя) та 11 210 випадків чоловічого безпліддя (22,32% відповідно). Упродовж 2006–2015 рр. кількість розпочатих лікувальних циклів за методами допоміжних репродуктивних технологій (ДРТ) збільшилась у 3,5 рази і становила у 2015 році – 18 871 лікувальних циклів. Частота настання клінічної вагітності від розпочатих лікувальних циклів ДРТ у 2015 році становила 36,56% проти 33,53% у 2006 році. Як убачається з аналізу даних, прослідковується позитивна динаміка.

Однією із сучасних проблем народження дитини, яка вирішується за допомогою застосування ДРТ, є так зване «соціальне безпліддя», що викликане не медичними показниками, а через відсутність партнера [3]. Фактично ДРТ-лікування давно виросло з вузької спеціальної галузі науки, тому під час визначення правової природи відносин із реалізації репродуктивних прав із використанням ДРТ вбачається їх міжгалузевий характер, який охоплює норми конституційного, адміністративного, цивільного, сімейного права. До складу особливих елементів цього інституту нале-

жать відносини щодо застосування ДРТ; цивільно-правові договори та інші договори, які мають спрямованість на охорону здоров'я, на реалізацію репродуктивних прав, зокрема з використанням елементів договору про надання медичних послуг; встановлення походження дітей, зокрема після смерті осіб, яким належав генетичний матеріал, шляхом застосування ДРТ; захист репродуктивних прав правовими методами [4].

Україна належить до тих держав, де допоміжні репродуктивні технології дозволені на законодавчому рівні. Положенням ч. 7 ст. 281 Цивільного кодексу України закріплено право на проведення ДРТ, де зазначено: «Повнолітні жінка або чоловік мають право за медичними показаннями на проведення щодо них лікувальних програм допоміжних репродуктивних технологій згідно з порядком та умовами, встановленими законодавством» [5].

У Наказі Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні» від 09.09.2013 № 787 дано визначення поняття допоміжних репродуктивних технологій: «ДРТ – методики лікування безпліддя, за яких маніпуляції з репродуктивними клітинами, окремі або всі етапи підготовки репродуктивних клітин, процеси запліднення і розвитку ембріонів до перенесення їх у матку пацієнтки здійснюються в умовах *in vitro*» [6].

Зараз у світі існує велика кількість видів ДРТ, що застосовуються під час лікування безпліддя. Аналізуючи зміст Наказу МОЗ № 787, можна зробити висновок, що в Україні застосовуються такі різновиди допоміжних репродуктивних технологій:

– запліднення *in vitro* – техніка виконання експерименту чи інших маніпуляцій у спеціальному лабораторному посуді або в контрольованому середовищі поза живим організмом;

– спосіб лікування безпліддя, за якого запліднення яйцеклітини здійснюється поза організмом жінки. Також має назву екстракорпоральне запліднення, або штучне запліднення;

– внутрішньоматкова інсемінація – одна з форм лікування безпліддя, може бути проведена шляхом введення підготовлених спермій у порожнину матки;

– донація гамет або ембріонів – процедура, за якою донори за письмово оформленою, добровільною згодою надають свої статеві клітини – гамети (сперму, ооцити), або ембріони для використання в інших осіб у лікуванні безпліддя;

– метод ІКСІ (від міжнародної назви методу ICSI – Intracytoplasmic Sperm Injection) – інтрацитоплазмична ін'єкція сперми, застосовують під час лікування важких форм чоловічого безпліддя;

– метод МЕЗА (від міжнародної назви MESA – Microsurgical epididymal Sperm Aspiration) – мікрохірургічна аспірація спермій із придатка яєчка;

– метод ПЕЗА (від міжнародної назви PESA – Percutaneous Sperm Aspiration) – черезшкірна аспірація спермій із придатка яєчка;

– метод ТЕЗА (від міжнародної назви TESA – Testicular Sperm Aspiration) – аспірація спермій із тканини яєчка;

– метод ТЕЗЕ (від міжнародної назви TESE – Testicular Sperm Extraction);

– екстракція спермій із тканини яєчка;

– сурогатне материнство – один із видів лікування безпліддя та інші [6].

Нормами чинного законодавства України не визначено поняття сурогатного материнства, воно існує лише в суспільних відносинах, пов'язаних із сучасними репродуктивними технологіями [7]. Така репродуктивна технологія заборонена в Австрії, Норвегії, Швеції, Франції, Італії, Швейцарії, Німеччині та ін. В Україні законопроект «Про

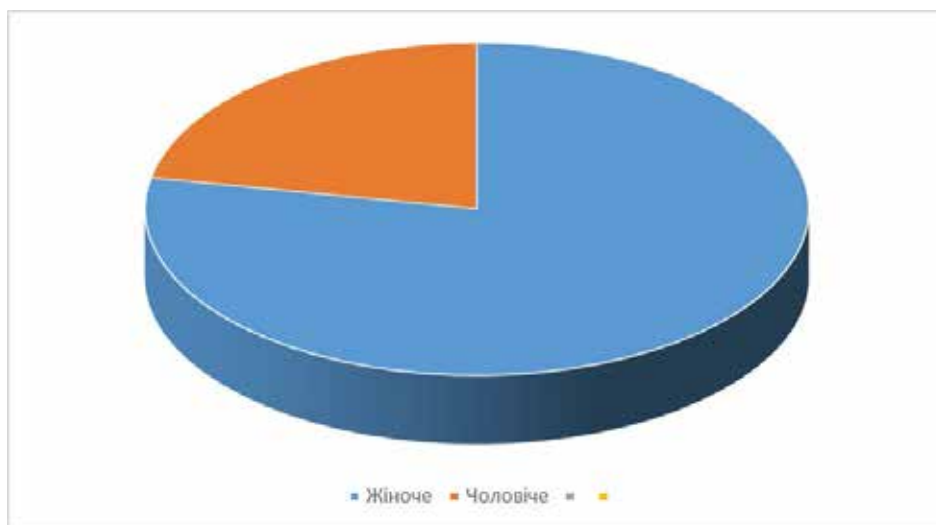

Рис. 1. Структура безпліддя в Україні

регулювання питань щодо допоміжного материнства та забезпечення державними гарантіями рівних прав та можливостей матерів» з 2009 року так і не було прийнято. В Україні не відбулася повна адаптація суспільства до рівня репродуктивних технологій, у тому числі і до сурогатного материнства, зокрема за відсутності правового забезпечення, та й спеціалізовані медичні заклади потребують чіткого механізму та належної правової бази.

Якщо посилались на ефективність методів лікування безпліддя, то в Україні вона вища, ніж у деяких зарубіжних країнах, однак, як буде нижче продемонстровано, графічно кількісні показники (кількість пацієнтів) є значно нижчими, ніж в інших країнах.

Необхідно зазначити, що чинні нормативно-правові акти в Україні стосовно допоміжних репродуктивних технологій загалом спрямовані на закріплення права на застосування ДРТ та регулювання медичної сторони даного питання, полишаючи юридичний аспект без належної уваги. Тому існує нагальна потреба в напрацюванні та прийнятті спеціального закону, у якому будуть охоплені та закріплені такі важливі аспекти, як: чітке визначення термінів та понять, що застосовуються у ДРТ, умови і порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій; збереження інформації як лікарської таємниці та відповідальність за розголошення інформації, що стала відома медичному персоналу під час проведення допоміжних репродуктивних технологій; правові аспекти донорства гамет та ембріонів, а також права й обов'язки донора; зберігання та кріоконсервація донорських гамет та ембріонів; порядок їх використання; можливості щодо вибо-

ру статі майбутньої дитини; права осіб, щодо яких застосовуються допоміжні репродуктивні технології; право власності на ембріон, а також право на зберігання і використання гамет та ембріонів; право на вибір донора та інше.

Розглядаючи досвід інших держав, зазначимо, що в Російській Федерації ДРТ регулюються Федеральним законом «Про основи охорони здоров'я громадян у Російській Федерації» від 21 листопада 2011 р. № 323-ФЗ та Наказом Міністерства охорони здоров'я Російської Федерації від 30 серпня 2012 р. № 107н «Про порядок використання допоміжних репродуктивних технологій, протипоказання і обмеження до їх застосування».

У Республіці Білорусь досліджуване питання регламентовано Законом «Про допоміжні репродуктивні технології» від 7 січня 2012 р. № 341-З, яким передбачено такі види ДРТ, як: екстракорпоральне запліднення; сурогатне материнство; штучна інсемінація.

Законодавство Італії в галузі допоміжних репродуктивних технологій досить консервативне. Закон Італії «Про норми допоміжних репродуктивних технологій» від 19 лютого 2004 р., № 40 не тільки повністю забороняє сурогатне материнство, а й істотно обмежує інші репродуктивні технології. Згідно із цим законом заборонені репродуктивні програми за участі третьої сторони, тобто сурогатне материнство і донорство [8].

Загалом допоміжні репродуктивні технології дозволено та урегульовано в Англії, Греції, Грузії, Ізраїлі, Іспанії, Індії, Казахстані, деяких штатах США. Відповідно до перерахованих методів ДРТ ми можемо мати чітке уявлення, виходячи з діаграми про показники їх застосування в різних країнах.

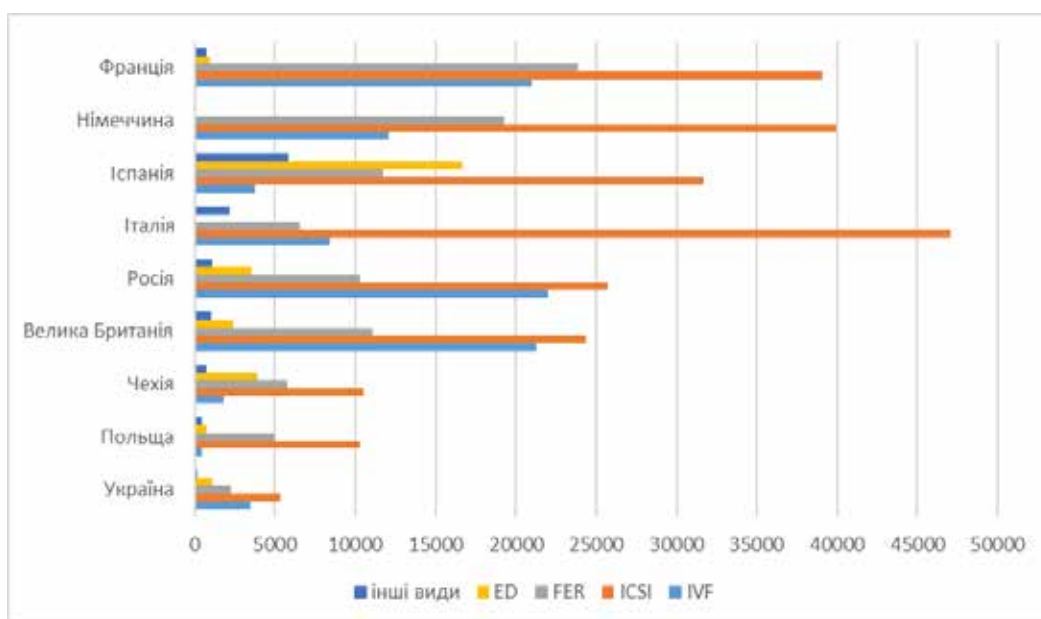

Рис. 2. Застосування різних видів ДРТ (2017 рік)

Дотепер більшість країн так чи інакше сформувала законодавство про застосування методів допоміжної репродукції. До їх числа належить також Україна.

У сучасних умовах відносини, пов'язані із застосуванням ДРТ, можна поділити на дві групи: до і після народження дитини. Перша група відносин регулюється Законом України від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ «Основи законодавства України про охорону здоров'я» і наказом Міністерства охорони здоров'я (далі – МОЗ) України від 9 вересня 2013 р. № 787 «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні», що визначають загальні принципи застосування ДРТ, перелік дозволених технологій і медичних показань для їх застосування, а також етапи проведення відповідних процедур.

До відносин, що формуються до народження дитини, варто також зарахувати договірні відносини між подружжям і відповідною медичною установою, а також між подружжям і сурогатною матір'ю [9]. Після народження дитини досліджувані відносини переходять у сімейно-правову площину. У зв'язку із цим Сімейний кодекс України визначає походження дитини, народженої внаслідок застосування допоміжних репродуктивних технологій.

Висновки. Активно розвивається генетика, біомедичні технології, які не дозволяють стояти на місці юриспруденції. Сучасне використання ДРТ у медичній галузі випереджає формування правової бази в цій сфері. ДРТ розвиваються, і необхідне доопрацювання вітчизняного законодавства для усунення невідповідностей і прогалин у галузі регулювання репродуктивних правовідносин. Необхідність якнайшвидшого прийняття нормативно-правових актів у репродуктивній діяльності не викликає сумнівів, оскільки поступове збільшення народжених дітей за допомогою застосування репродуктивних технологій (і у світлі останніх подій – народження дітей українськими сурогатними матерями на території України для іноземних громадян) переконливо доводить свою нагальність та значимість. Та й підзаконні нормативно-правові акти необхідні для втілення механізму ДРТ.

Розроблення законодавчої бази ДРТ можуть бути дуже різноманітними. В окремих країнах відносини у сфері штучного запліднення регулюються спеціальними законами, які детально регламентують проведення таких операцій. В Україні правове регулювання відносин у цій галузі здійснюється лише на рівні підзаконних нормативних актів.

Правова база ДРТ потребує подальшого розвитку та вдосконалення. Особи, що зважилися вдатися до послуг медичних установ, які здійснюють методи ДРТ, мають знати про актуальний стан українського законодавства в цій галузі, яке б

мало беззаперечний характер, та чіткий механізм його правового беззастережного застосування.

Питання охорони репродуктивного здоров'я та репродуктивних прав, природних прав людини включно із правом на використання ДРТ є найважливішим напрямом державної політики, і саме державою повинно здійснюватися його належне своєчасне юридичне забезпечення.

Література

1. Юзько О.М. Стан та перспективи розвитку допоміжних репродуктивних технологій лікуванні безпліддя в Україні. *Жіночий лікар*. 2015. № 5. С. 17–20.
2. Юзько О.М. Використання допоміжних репродуктивних технологій при лікуванні безпліддя в Україні. *Збірник наукових праць Асоціації акушерів-гінекологів України*. 2014. Вип. 1-2. С. 321–323.
3. Гнеушева Е.Б. Некоторые проблемы правового регулирования применения искусственных методов репродукции. *Вестник Бурятского государственного университета*. 2014. № 2. С. 285–289.
4. Пугач Д.О. Сучасний стан правового регулювання допоміжних репродуктивних технологій. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. № 3(9). С. 26–29.
5. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.
6. Наказ МОЗ України 09.09.2013 № 787 «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні». *Офіційний вісник України*. 2013 р. № 82. Ст. 3064.
7. Гладушняк О.О. Правове регулювання сурогатного материнства: сучасний стан та перспективи розвитку. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Правознавство*. 2014. № 1(22). С. 37–45.
8. Головащук А.П. Правове регулювання допоміжних репродуктивних технологій. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С.189–191.
9. Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ «Основи законодавства України про охорону здоров'я». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1993. № 4. Ст. 19.

Анотація

Бельо Л. Ю. Сучасний стан та перспективи розвитку правового регулювання використання допоміжних репродуктивних технологій. – Стаття.

У статті розглядається проблема правового регулювання застосування допоміжних репродуктивних технологій. Проаналізовано праці науковців із даної теми, а також досліджено законодавство, без чого повне розуміння даної теми було б неможливим.

В умовах демографічної кризи гостро постає питання допомоги у випадку безплідного шлюбу. Стан народжуваності та демографічні процеси вимагають нових розробок, із чим успішно справляється галузь медицини, однак потребують уваги правові аспекти застосування програм допоміжних репродуктивних технологій. Репродуктивні права є частиною природних прав, які повинні бути врегульованими та забезпеченими нормативно. Допоміжні репродуктивні технології є одним із вагомих досягнень людства та дієвим механізмом вирішення проблеми безплідності. За допомогою застосування ДРТ вирішується так зване «соціальне безпліддя», що викликане не медичними показниками, а відсутністю партнера.

ДРТ на практиці випереджає формування правової бази в цій галузі. Чинні нормативно-правові акти в Україні стосовно допоміжних репродуктивних технологій загалом спрямовані на закріплення права на застосування ДРТ та регулювання медичної сторони даного питання, залишаючи юридичний аспект без належної уваги.

Проблема охорони репродуктивного здоров'я та репродуктивних прав людини й громадянина, включно із правом на використання ДРТ, являє собою найважливіший напрям державної політики, і саме на державу покладено обов'язок її належного юридичного забезпечення.

Правова база ДРТ потребує подальшого розвитку та вдосконалення. Особи, що потребують медичних послуг у спеціалізованих установах, які втілюють методи ДРТ, мають знати актуальний стан українського законодавства в цій галузі, яке б мало беззаперечний характер та чіткий механізм його правового беззастережного застосування.

Ключові слова: репродуктивні права, репродуктивне здоров'я, допоміжні репродуктивні технології, безпліддя, сурогатне материнство.

Summary

Belo L. Yu. The current state and prospects for the development of legal regulation of the use of assisted reproductive technologies. – Article.

The article considers the problem of legal regulation of the use of assisted reproductive technologies. The works of scientists on this topic are analyzed, as well as the legislation is investigated, without which a full understanding of this topic would be impossible.

In conditions of the demographic crisis the question of assistance in sterile marriage arises. A birth rate and demographic processes require new developments, with that the area of medicine manage well, however the legal aspects of application of programs of assisted reproductive technology requires of attention. Reproductive rights are the part of natural rights, which have to be settled and legally provided. Assisted reproductive technology is the one of the significant human achievements and this is an effective mechanism of resolving of the problem of infertility. The “social infertility”, which is caused by not medical rate but the absence of the partner is being resolved by means of using ART.

ART in practice is ahead of the formation of a legal framework in this area. The current regulatory legal acts in Ukraine regarding assisted reproductive technologies are generally aimed at securing the right to use ART and regulating the medical side of this issue, leaving the legal aspect without due attention.

The problem of protecting reproductive health and the reproductive rights of a person and a citizen, including the right to use ART, is the most important area of state policy, and it is the state that is charged with the duty of its proper legal support.

The legal basis of ART requires subsequent development and improvement. Individuals, who require medical services from the specialized institutions, which embody the ART methods, must find the actual state of Ukrainian legislation in this area, which would have unconditional feature and exact mechanism of its legal unequivocal application.

Key words: reproductive rights, reproductive health, assisted reproductive technologies, infertility, surrogacy.